

LA CULTURA DELS CLERGES A LA CATALUNYA BAIX-MEDIEVAL A TRAVÉS DE LES SEVES BIBLIOTEQUES

J. Antoni Iglesias

Introducció

Abans de començar a exposar el nostre treball de recerca voldríem indicar la superficialitat i vaguetat necessàries que la limitació d'espai imposa, per la qual cosa volem deixar constància que en aquest *Congrés d'Història de l'Església de Catalunya* presentarem només unes breus reflexions, en veu alta, sobre un tema que ens ha suggerit la semàntica de certs mots inclosos en el títol proposat (*cultura, clergat i època baix-medieval*) i que ja ens donen una primera idea de l'abast imprecís i, alhora, complex quant a les diverses possibilitats de formes d'estudi. Ens hem proposat un límit únic: el llibre manuscrit. La introducció i difusió de la impremta modificarà, lentament però amb decisió, alguns dels aspectes que sobre llibre i lectura es donen en una societat i època determinades.

De les limitacions documentals per a fer una aproximació a la cultura dels clergues a l'Edat Mitjana, ja n'han parlat alguns autors que s'han centrat en d'altres indrets peninsulars¹. Una aproximació lògica es podria fer a través de la seva formació i instrucció a les escoles catedralícies i monacals, però, en el seu defecte, és possible fer-ho a través de l'anàlisi de la biblioteca corresponent, considerada com a suport intel·lectual de l'escola. La manca de compilacions i documents sobre l'ensenyament en una determinada època obliga a dirigir la recerca cap a d'altres documents, relacionats amb l'ensenyament, encara que amb finalitats distintes; és a dir, inventaris de llibres, que permeten determinar la quantitat i el contingut dels escrits existents en una biblioteca; donacions de llibres; escriptures i testaments que atorguen, entre altres béns, volums destinats a una biblioteca o a un personatge relacionat amb l'ensenyança.

Per a l'època baix-medieval comptem, afortunadament, amb documentació abundant i rica que ens pot permetre de resseguir algun dia una

1. Entre altres es poden veure els estudis de V. BELTRAN DE HEREDIA, *La formación intelectual del clero en España durante los siglos XII, XIII y XIV* «Revista Española Teología» 6 (1946) 313-357; J. Goñi Gaztambide, *La formación intelectual de los navarros en la Edad Media (1122-1500)* «Estudios Edad Media Corona Aragón» 10 (1975), 143-181; II. Santiago-Otero, *La formación de los clérigos leoneses en el siglo XII: Santo Martino de León*. Ponencias del I Congreso Internacional sobre Sto. Martino de León en el VIII Centenario de su obra literaria. 1185-1985 (León, 1987), 175-191.

història de l'ensenyament i de les biblioteques. Els inventaris de llibres són molt més nombrosos i detallats que els coneguts per a l'època alto-medieval i les recerques als arxius ofereixen contínuament noves aportacions per a l'elaboració hipotètica, en un futur no llunyà, del que hem anomenat en una altra publicació *Corpus Bibliothecarum Medii Aevii Cataloniae*². L'obra de recent aportació de l'hispanista Charles B. Faulhaber³, per bé que incompleta, és un bon punt de partença per a accedir a un bon nombre de referències bibliogràfiques que ens permetin arribar a establir quines possibles lectures feien els clergues a la Catalunya baix-medieval.

Abans d'entrar en l'objecte de la nostra aproximació ens agradaria deixar constància d'un fet que creiem innecessari d'explicar perquè és a bastament conegut. Fins als segles XII–XIII, el terme «clergue» era sinònim de «culte» o «instruït», mentre que el mot «laic» o «seglar» designava la persona que no sabia llegir. En època baix-medieval, la cultura –concepte en el qual incloem el fenomen de l'escriptura i la lectura– ja no és propietat exclusiva del clergat. El monopoli cultural de l'Església es va veure complementat, no pas substituït, amb l'accés a la cultura d'altres grups representatius del moment com és el cas de la burgesia comercial. L'accés a l'escriptura i a la lectura de persones no lligades a l'estament eclesiàstic per raons d'ús quotidià (una aplicació pràctica és present en molts d'aquells burgesos: comerciants, juristes o metges) es reflecteix també en els inventaris de béns de molts d'ells⁴.

L'anàlisi de les obres esmentades en els inventaris de persones vinculades a l'Església ens pot donar una idea de les seves preferències i gustos literaris i, de retop, de la seva formació intel·lectual. Però, com ja es deuen haver adonat, un treball d'aquestes característiques està obert a tot un seguit d'objeccions lògiques. La primera és el perill d'establir una correspondència entre llibre posseït i llibre llegit. Però creiem que la naturalesa

2. J.A. IGLESIAS, *El llibre a la Catalunya baix-medieval. Notes per a un estat de la qüestió «Faventia»* (en curs de publicació).

3. CILB. FAULHABER, *Libros y bibliotecas en la España medieval. Una bibliografía de fuentes impresas* (València 1987).

4. Sobre aquest punt, vegeu M^a LUZ MANDINGORRA, *Leer en la Valencia del Trescientos. El libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300–1410)*: tesi doctoral inèdita (València 1989); A. CASTILLO, "In nomine patris". *Libro e iglesia en el mundo rural a finales del siglo XV. Notas para su estudio*: comunicació inèdita presentada dins el Simposi "Las diferentes historias de letrados y analfabetos" organitzat per la Univ. de Alcalá de Henares a Pastrana (Guadalajara, 1–3 juliol de 1993); la nostra tesi doctoral, en curs d'elaboració, *Llibres i biblioteques a la Catalunya baix-medieval. Els inventaris i testaments de clergues, metges, juristes i burgesos*, també aportarà dades inèdites sobre la inquietud dels nous grups socials emergents a la societat baix-medieval.

d'algunes obres dins un inventari d'un clergue permet deduir que aquestes han constituït efectivament la base de la seva formació. Per altres obres, que per llur temàtica semblen allunyar-se del clergat, és més difícil precisar si varen ésser llegides o no; en qualsevol cas, la seva possessió ja demostra un interès i una inquietud intel·lectual no negligibles.

Una segona objecció, de tantes que es podrien fer a un tema com el dels lectors i llibres en un període determinat, és la de limitar les lectures d'una persona a les trobades en el seu inventari o testament. Sovint, en aquesta documentació, després de l'esment de l'obra, trobem l'especificació que és una altra persona la que l'havia deixada en préstec al difunt per a la seva lectura. Com ara, el préstec entre particulars o institucional era una pràctica corrent: universitats i monestirs, entitats que comptaven amb les biblioteques més importants i que, al seu torn, allotjaven un major nombre d'estudiosos, el tenien reglamentat⁵. Les lectures fetes així escapen de la nostra observació.

Llibres litúrgics i espirituals

És interessant d'esmentar la distinció que, dins la literatura religiosa, podríem fer entre volums «litúrgics» o eclesiàstics –destinats al culte– i volums que podríem qualificar espirituals o de formació –que podria comprendre des de bíblies fins a alguns llibres d'autors pagans. Aquest grup de lectures anava orientat a l'adquisició dels coneixements més elementals i a l'estudi de les disciplines eclesiàstiques per a poder acomplir el ministeri sacerdotal⁶.

L'ús d'aquests llibres pressuposava una certa preparació cultural. És ben sabut que a les escoles medievals l'alumne iniciava la seva instrucció amb gramàtiques llatines seguides de llibres de lectura, entre els quals hi

5. Sobre els canvis que comencen a apreciar-se en el concepte de biblioteca, és interessant el breu article de P. Bohigas, *Notas sobre la utilización de las bibliotecas al fin de la Edad Media*. Homenaje a Guillermo Guastavino (Madrid 1974), 21–36. Un exemple de préstec institucional és el registre de les *Assignationes librorum que pertinent ad conventum* de Santa Catalina de Barcelona, de l'Orde de Predicadors, en el qual s'anotà el moviment de llibres d'aquella biblioteca des del 1241 fins a 1481: Th. Kaepfeli, *Dominicana Barcinonensis. Assignationes librorum. Professiones novitiorum (s.XIII–XV)* «Archivum Fratrum Praedicatorum» 37 (1967), 47–118. També és útil, tot i que superat per estudis posteriors, el de J. Ainaud, *Bibliotecas públicas en la Barcelona medieval* «Barcelona. Divulgación histórica» 2 (1946), 117–22.

6. Una altra classificació possible és la proposada per A. Olivar, *La liturgia española del siglo XI al XV*. Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España, 2 (Salamanca 1971), 69–82.

havia exercicis sobre el *Salteri*: instrucció que, naturalment, s'incrementava després amb altres adquisicions, per exemple rudiments de lògica i de retòrica i, fins i tot, alguns elements de música i còmput (algunes de les matèries integrants del *trivium* i *quadrivium*). Un cop apreses les primeres lletres, l'alumne començava la lectura i còpia del *Salteri*⁷. Treball que implicava un doble avantatge: per una banda, aconseguia aprendre a llegir i a escriure, i alhora començava a conèixer el text sagrat. Això explica, sens dubte, que el *Salteri*, text imprescindible per a la litúrgia, aparegui amb tanta freqüència en les llibreries catedralícies, monàstiques i de particulars.

Lectors: el clergat, un *ordo* heterogeni

Encara que es pugui parlar, com es fa sovint, de l'ordre o estament eclesiàstic, el clergat no era un *ordo* homogeni; al contrari, hi havia grans diferències de tipus social, econòmic i cultural.

Coneixem l'actitud de l'Església: les recomanacions del IV concili de Laterà de 1215 són un exemple clar de reforma moral i cultural del clergat. Una part del clergat català baix-medieval, com el d'altres indrets peninsulars i europeus, també practicava un seguit d'actes que els successius canons conciliaris i la literatura de l'època denunciaven públicament: absentisme, simonia, infraccions celibatàries i escassa cultura. Malgrat el que hem dit en línies anteriors, «clergue» no sempre era sinònim de «lletrat». Molt abans, ja existia aquesta preocupació en diferents capítols peninsulars, entre aquests els catalans: el de Girona l'any 1171 acordà que aquells membres que s'absentessin per estudis no deixessin de percebre les rendes de què frueïen⁸. L'objectiu era ben clar: els clergues, en especial aquells amb cura d'ànimes, havien de posseir el nivell de coneixements suficients que els permetés d'ensenyar correctament la doctrina cristiana. Les actes conciliaris i canons mostren com, des del segon terç del segle XIII alguns jerarques peninsulars van seguir la pauta donada per Roma: a Catalunya els concilis i sínodes de Barcelona (1241 i 1329) i Lleida (1236, 1238 i 1240)

7. Un pedagog medieval deia als estudiants poc intel·ligents un consell de clar contingut sexista: «Horas et psalterium discas valde bene – scholas si necesse est puellarum esse», és a dir, [Si no pots aprendre bé la gramàtica], «vés a les escoles de les noies, si cal, i aprèn bé almenys el *Salteri* i les *Hores*». J. Rubió i Balaguer, *Els textos de gramàtica a les escoles catalanes medievals* «Revista dels Llibres» II,13 (1926) 67–71.

8. Algunes de les reflexions assenyalades ja les va recollir a, arranç, *La cultura en el bajo clero: una primera aproximación* «Anuario Estudios Medievales» 21 (1991) 591–605.

incorporen mesures adreçades a millorar la cultura i l'honestetat del clergat⁹. Molt sovint, les recomanacions pontificies i l'actuació dels seus llegats quedaven en paper mullat. La celebració de sínodes provincials, les visites pastorals i l'impuls de la literatura catequètica constituïen altres factors importants per a elevar el nivell cultural dels eclesiàstics i, en concret, del baix clergat.

Sembla que el nivell intel·lectual del clergat s'elevà a partir del segle XIII, però això és apreciable bàsicament en el clergat urbà, vinculat als capítols catedralicis que gaudien també d'uns beneficis atractius. Coneixem ben poca cosa del clergat rural. La reiteració dels cànons conciliaris en els segles XIII–XV, encaminats a millorar el nivell cultural dels seus components, sembla indicar una escassa o nul·la modificació en les actituds i pràctiques del baix clergat. A més de la major assiduitat en la celebració de sínodes, destinats en bona mesura a intentar subsanar les seves deficiències morals i culturals, a partir del segle XV també proliferarien els anomenats «llibres sinodals» i, en general, la literatura catequètica. Aquests tractats de doctrina cristiana estaven destinats especialment als clergues amb cura d'ànimes i eren veritables manuals pràctics¹⁰.

Dins un terme tan carregat de significats com «clergat», tenen cabuda des del bisbe d'una diòcesi fins al rector d'una parròquia rural passant pels beneficiats i canonges o els abats i monjos d'un orde regular. Si afegim a això els ben bé tres segles del període escollit, arribarem a la conclusió que les poques pàgines que segueixen seran més unes reflexions generals que no pas un estudi documentat de les afirmacions, sempre matisades, que se'n derivaran. L'amplitud del tema i els diferents punts de vista amb què es pot estudiar limiten considerablement la nostra aportació. Tot i això, no deixarem de parlar d'una sèrie de qüestions que creiem que s'haurien de tenir presents per a un estudi futur.

Els estudis sobre el llibre i les biblioteques a l'Edat Mitjana es van centrar inicialment, com és sabut, en les biblioteques particulars de reis, nobles i altres dignitats eclesiàstiques. Per a Catalunya, en l'època baix-medieval també comptem amb alguns estudis referits a abats i bisbes, entre els quals destacaríem els dedicats a Pere de Lluna, bisbe d'Urgell,

9. Tots estan publicats per Tejada-Ramiro, *Colección de Cánones y Concilios de la Iglesia española*, III–IV (Madrid 1849–62), i A. GARCIA GARCIA, *Synodicon Hispanum*, I–IV (Madrid 1981–87).

10. Els millors estudis són els de J.M. SOTO RABANOS, *Derecho canónico y praxis pastoral en la España bajomedieval*. Monumenta Iuris Canonici, sèrie C, vol.7 (Vaticano 1985), 595–617 i J. SANCHEZ HERRERO, *La literatura catequética en la Península Ibérica, 1236–1553*. En la España Medieval, 5 (1986) 1051–1115.

que posseiria una reduïda biblioteca de deu volums de mss. litúrgics i de dret canònic *circa* 1370, segons el seu inventari¹¹; a Ferrer Colom, bisbe de Lleida (1340), amb un nombre major de còdexs, però sense arribar a la vintena: concretament divuit llibres amb un clar predomini dels de matèria canònica¹²; a Ramon de Savarés, abat de Ripoll (1381), amb un llarg i admirable inventari de 112 còdexs, nombre que supera àmpliament els dels bisbes catalans fins ara estudiats i que indica una profunda preocupació pel patrimoni librari personal¹³, o el referit a Guillem Arnau i Patau¹⁴, també bisbe d'Urgell, que en 1365 posseïa una vintena de volums representatius del dret canònic i romà, a més d'obres de clar contingut eclesiàstic (glosses o comentaris de la Bíblia, tractats dels Sants Pares, etc.). Curiosament, el pes de les obres en dret canònic i civil només pot explicar-se pels estudis de molts d'aquests dignataris (doctors en ambdós drets, la gran majoria, amb estudis cursats gairebé sempre en prestigioses universitats) i, com veurem més endavant, alguns canonges de catedrals poden superar-los àmpliament en les seves biblioteques (pensem, per exemple, en la biblioteca de Roger de Cartellà¹⁵, canonge de la seu de Girona, el testament del qual esmentava 68 obres, on la seva especialitat d'estudi i formació (Dret canònic) era ben representat; tampoc no podem obviar el fet que, a més de la seva relativa modesta posició, era membre d'una important família gironina del segle XV: no en va, tot i la seva negativa, va ésser proposat pel bisbat de Girona.

Evidentment, gaudir d'un benefici en un monestir important o en una catedral suposava per als clergues una certa posició econòmica (amb les rendes annexes a tot benefici eclesiàstic) a partir de la qual podien reunir, entre altres béns, una biblioteca acceptable i on els gustos literaris podien ésser-hi presents. Eren aquests beneficiats els mateixos que acostumaven a gaudir d'estades a l'estranger per a estudiar en universitats franceses i italianes, bàsicament. Per això a les seves biblioteques sovintegen títols d'obres i autors foranis que van servir de base, molt freqüentment, per a la seva formació. Als encants públics de béns es constata la presència activa com a compradors de personatges relacionats amb els Capítols de les catedrals

11. J. RIUS I SERRA, *Inventaris episcopals* «Estudis Universitaris Catalans» 18 (1932), 221-233.

12. J. RIUS I SERRA, *La colectoría de Almaraz Cabrespí con el inventario de los bienes del obispo Ferrer Colom (1334-1340)* «Analecta Sacra Tarraconensia» 15 (1942), 361-396.

13. J. RUBIO I BALAGUER, *Els llibres de l'abat Savarés a la biblioteca de Ripoll* «Analecta Montserratensia» 9 (1961), 227-237.

14. B. MARQUES, *Guillem Arnau i Patau, bisbe d'Urgell (1362-1365)* «Urgellia» 5 (1982), 281-304.

15. E. MIRAMBELL I BELLOC, *El testamento de Roger de Cartellà y su notable biblioteca* «Anuari Institut Estudis Gironins» 17 (1964-65) 383-403.

(preveres, canonges, beneficiats, etc.). Són nombrosos els estudis de biblioteques particulars de personatges de l'Església catalana d'època baix-medieval que podríem incloure dins el clergat adscrit a les catedrals, com també molt variats els instruments en què poden aparèixer els esments libraris (donacions, llegats, restitucions, vendes, testamentaries i subhastes, etc.). Per això, a nivell general, podem dir que els manuscrits trescentistes i quatrecentistes citats comprenen les més diverses matèries, i pel caràcter eclesiàstic dels seus posseïdors i la seva formació sobresurten lògicament els de religió i litúrgia –ja esmentats en apartats anteriors–; de teologia i dret canònic i romà –*Codex, Digest, Volum, Novel·les, Clementines, Decret, Decretals* i *Sisè* amb els més coneguts glossadors, tractadistes i expositors; de dret català com les *Consuetudines Cataloniae* i els *Usatges* de Barcelona; els formularis notariais dintre els quals trobem representats els famosos de Rolandino de Passageri, Guido de Fava i Llorenç d'Aquileia; llibres de filosofia com tractats de Lògica i obres d'Aristòtil i sant Albert Magne; d'història i medicina; obres de filologia retòrica i poètica; des d'un quadern de paper de *letrejar*, seguit de les obres clàssiques de gramàtica, i diccionaris: el *Doctrinale* d'Alexandre de Villedieu, el *Grecisme* d'Everard de Béthune, Priscià, Donat, Cató, l'*Elucidarium* d'Honorí Augustodunensis, sant Isidor, etc.

El doctor Batlle i Prats¹⁶ ja ens donà notícia d'inventaris, testaments i encants en què queden reflectits els fons bibliogràfics que posseïen alguns servidors de la catedral de Girona. Són esments libraris de biblioteques de canonges, preveres i beneficiats compreses entre els anys 1335 i 1466. En general, els canonges posseïen menys llibres que els beneficiats (alguns d'ells amb biblioteques que passen de la vintena de manuscrits), si hem de jutjar a partir dels documents, però eren més rics els seus *Breviaris* per a l'ofici diví i els seus textos de Dret, que testimonien la seva formació i estudis.

Destaquem la del beneficiat Francesc Pedret (1427), que posseïa un bon repertori de llibres en llatí i en romanç, de dret i litúrgia, a més de gramàtica i literatura, història i altres de curiosíssims com un *Compost e algurisma*, que podrien ser una mostra d'*Aphorismi* (a l'Edat Mitjana, i paral·lelament a l'abundància de florilegis hi hagué un gran conreu d'aquest gènere.) Foren molt presents als Països Catalans durant els segles XIII–XIV (Cerverí de Girona, Ramon Llull, Nicolau de Pacs, etc.); un *libret de la guineu* metrificat en llatí (potser una faula d'Isop); un *Johan de*

16. LL.BATLLE I PRATS, *Noticias de libros de antiguos servidores de la Catedral de Gerona. 1335-1594* «Hispania Sacra» 22 (1969), 425–446.

Mandevila (obra del segle XIV, *Mandeville's travels* és una de les mostres primitives de la prosa anglesa: aquí es devia tractar d'una traducció); un *libre dels scachs* (un dels tractats de més circulació en els segles XIV i XV fou el *Scacorum ludus seu de moribus et officiis nobilium* del dominicà barceloní Jaume de Cessoles, traduït a totes les llengües europees) i altre *libre de jocs*; un exemplar del *Purgatori de sent Patrici*¹⁷, en la traducció catalana oferta per Ramon Ros (1320) o Ramon de Perellós. Dintre els més de 70 textos hi ha cabuda per a totes les matèries bibliogràfiques, però potser un detall ajuda a entendre millor el perquè de l'excepcionalitat del seu nombre: si ens fixem en la resta de béns que surten a subhasta, constatem la presència d'una quantitat important de pergamins «rasos» (entre els quals cinc de cabrit), un «cartapell qui tracta de fer diversos colors» junt amb una «capsa de artalaria de illuminar» i «unes prenses de ligar llibres», com també multitud de quaderns de paper i pergami sense text, conjunt d'instruments difícils de justificar per a un particular que no conreï l'art de copiar, il.luminar i enquadernar llibres. És una dada més a tenir en compte a l'hora d'analitzar les biblioteques particulars d'alguns eclesiàstics: molt sovint, l'alt valor i raresa dels llibres en l'època "obligava" a copiar-los davant la impossibilitat de comprar-ne un exemplar. Aquesta còpia podia realitzar-la un copista professional, laic o religiós –conservem molts instruments notariais d'aquests encàrrecs– o el mateix interessat –a vegades, en fer l'inventari dels llibres el notari especificava que havia estat copiat de mà del difunt.

La còpia personal de llibres per a ús personal, tant per part de clergues en monestirs i catedrals, com per part dels primers universitaris dels Estudis Generals era un fet corrent en l'època i una mostra més de les inquietuds intel.lectuals i les necessitats dels estaments més il.lustrats de la societat.

L'esmentat estudi de Batlle i Prats per a Girona no és pas l'únic que dóna notícia de les biblioteques del clergat adscrit als capítols catedralicis; altres treballs d'estudiosos reconeguts de la Història de la Cultura medieval a Catalunya¹⁸ no farien sinó reafirmar que, des d'una posició econòmico-social destacada, el patrimoni bibliogràfic se surt de les matèries estrictament religioso-jurídiques per a fixar-se més en altres camps més profans (literatura, història, medicina, etc.). En aquest punt, tampoc no hem d'oblidar que les catedrals i monestirs importants posseïen bones biblioteques, amb llibres de les més variades matèries, de les quals es

17. Comptem amb l'estudi de G. Colon, *Sobre els textos llenguadocians i català del "Viaatge al Purgatori de Sant Patrici"* «Medioevo Romanzo» 1 (1974), 44-60.

18. Vegeu el nostre estudi citat en la nota 2.

podien aprofitar els membres vinculats a aquestes institucions. La capacitat de lectura, com ja hem esmentat, no es limitava aleshores, ni ara tampoc, als llibres que es tenien en propietat: una biblioteca capitular o monàstica també s'hauria de tenir present com a focus de cultura a l'abast del seu clergat.

En contrast amb les riques biblioteques del clergat adscrit a les catedrals, tenim les senzilles biblioteques dels rectors i beneficiats de parròquies rurals. Reflex evident de la seva situació econòmica i, en certa mesura, de la seva pròpia formació, evidencien una pobresa literària. La quasi totalitat dels seus llibres són de caire litúrgic o religiós, amb la presència excepcional d'obres de contingut literari o històric.

Així, en l'inventari dels béns de Berenguer Sespluga, rector de Cardona (+ 1375)¹⁹, trobem una dotzena de llibres en què només un sembla que s'aparta de la temàtica religiós-litúrgica i que pot tractar-se d'un text jurídic (*Liçons dels Furs*). Destaca la doble aparició d'unes *Enterpretacions de noms hebraics*, que segurament deu correspondre a una obra de Sant Jeroni (342–420) anomenada *Liber interpretationis hebraicorum nominum* (ca. 390), consistent en una explicació dels noms propis de la Sagrada Escripura. Tenia també un *Sermonari*, del qual no especifica res més: constituïa una font de primer ordre per a la preparació dels sermons dominicals per als rectors de zones rurals. Aquest tipus de llibres solien ésser col·leccions de sermons dels grans pares de l'Església col·locats d'acord amb les festes de l'any litúrgic. Hi trobem també un *Processoner*, que recull els himnes, lletanies i pregàries recitades o cantades a les processons. També es fa referència, com no podia ésser d'altra manera, a un *Breviari* (del bisbat d'Urgell, com s'especifica), un *Psaltèri* i un *Llibre d'Hores de Santa Maria* (en aquest cas del bisbat de Lleida), prou coneguts a la Baixa Edat Mitjana per a l'ús i la devoció personal dels clergues. Com a lectura exemplificant o modèlica, ben segur utilitzada en la catequesi del rector, hi havia el *Flors Sanctorum*.

Per al bisbat de Girona, les recerques de Batlle i Prats²⁰ ens permeten conèixer una situació semblant. Com és de suposar, la major part dels inventaris transcrits estan compostos per llibres que pertanyen a un fons que podríem anomenar de devoció i litúrgia, llibres que servien amb freqüència, si no diàriament, per a la vida parroquial i la recitació de l'ofici

19. M. CASAS, *La casa i els béns de Berenguer Sespluga, rector de Cardona (+ 1375)* «Cardener» 3 (1986) 85–100.

20. LL. BATLLE I PRATS, *Notícies de llibres d'antics inventaris de clerecia parroquial del bisbat de Girona* «Anuari Institut Estudis Gironins» 19 (1968–69) 231–246.

diví. Es tracta, doncs, de missals, breviaris, llibres d'hores, diürnals, saltiris, bíblies, ordinaris, antifonaris, llegendaris, consuetes, col·lectaris, processonals, himnaris, epistolaris, evangeliaris i santorals. Destaquen els inventaris de mossèn Ferrer Estanyol, rector de la capella del castell de Peratallada (1422) i mossèn Enric Alemany, beneficiat de l'església del monestir d'Amer (1428), tots dos amb més d'una vintena d'obres, nombre que podem considerar important per a una biblioteca del segle XV. En aquests inventaris podem constatar una major introducció de textos no religiosos (evidentment, quant més rica és una biblioteca, els textos literaris i històrics acostumen a estar-hi representats). Així, a la del rector de la capella del castell de Peratallada es fa esment de curiosos textos com, per exemple, *De aparellar de manjar* (potser un tractat gastronòmic?); *Les Histories Troyanes* en romanç, versió medieval de la *Historia destructionis Troiae* (1287) de Guido delle Colonne, molt difosa a través de la traducció de Jaume Conesa (1320–90), antic secretari del rei Pere el Cerimoniós; un llibre desconegut intítulat *Papa mundi* i un text lull·lià com el *De doctrina pueril*. El beneficiat del monestir d'Amer posseïa, entre altres peces bibliogràfiques a destacar, un *Tobias* (amb tota seguretat l'obra de Mateu de Vendôme); textos històrics com els *Nomina regum Francie* i unes *Mertinianes* (segurament l'obra de Martí de Troppau, el *Chronicon Pontificum et Imperatorem*). Però, al costat d'aquestes dues notables biblioteques, abunden les paupèrrimes biblioteques de molts mossens que no superaven els cinc volums i que, amb prou feines, posseïen les lectures necessàries per al desenvolupament normal del culte (així succeïa amb els de les parròquies de Llorona, Camós, Balmanya, Vilaromà, Borgonyà, Darnius, Montagut, Perelada, Foixà, etc.). Afortunadament, creiem que les lectures que un rector o capellà parroquial podia fer no es limitaven a les que ell tenia en propietat (ja hem parlat dels nombrosos préstecs institucionals i entre particulars que es feien en aquell moment, com ara), ja que, a més, la parròquia posseïa també, generalment en nombre reduït, altres textos per a la pràctica quotidiana de l'ofici diví.

A mode de conclusió

Pel que hem dit fins ara, podem afirmar que les biblioteques d'alguns clergues a finals de l'Edat Mitjana eren en aquella època de més interès,

més qualitat i amb major nombre d'exemplars que la del Seminari Tridentí de Tarragona a començament del segle XIX²¹, si fem cas de les anotacions exagerades del seu rector, el polifacètic Fèlix Torres i Amat.

L'estudi minuciós²² de les biblioteques particulars del clergat a la Catalunya baix-medieval ens permetrà d'evidenciar els signes de l'evolució cultural que es va experimentar en aquells segles, al final dels quals es va produir el pas de l'Edat Mitjana al Renaixement, les primeres empremtes del qual es poden detectar a les biblioteques. Com ja hem recordat en iniciar el nostre treball, el llibre ja no és solament patrimoni de catedrals i monestirs, sinó que també el trobem en cases particulars de juriconsults, de metges i d'altres grups socials. La cultura ja no serà monopoli exclusiu del clergat, però determinades matèries tindran un major pes dins la seva formació i, evidentment, el seu reflex dins les seves biblioteques.

Entre el clergat, el nivell de formació (estudis elementals a les escoles catedralícies o monàstiques, als Estudis Generals o a les universitats de l'estranger) i la posició econòmica (les rendes d'un clergue podien ésser des de les que proporciona una petita parròquia fins a les més atractives d'un benefici a la catedral de Barcelona o Girona), bàsicament, determinen els trets fonamentals de les biblioteques, a partir de l'anàlisi de les quals podem deduir el nivell cultural dels seus posseïdors, tot i les possibles objeccions metodològiques ja esmentades en la introducció. Tot plegat, i deixant de banda les excepcions notables que podem trobar, creiem que la cultura del clergat baix-medieval a Catalunya no era gaire diferent de la d'altres indrets coneguts, tot i les mesures preses, des de les instàncies superiors d'aquest grup, per a poder donar una imatge del clergat com a estament culte, posseïdor d'una cultura fonamentada en el domini de l'escriptura i la lectura.

21. Segons el *Borrador* del futur bisbe d'Astorga: "Quando yo entré de Rector ni tan siquiera la Biblia hallé que fuese del Seminario, en cuya Biblioteca que constaba de unos 25 volúmenes solamente se leían *Vázquez, Joannes de Sto. Toma, y el Ferraris y Error* que había comprado mi antecesor". Agraïixo al Prof. J. Medina aquesta nota.

22. La qual cosa obliga a la identificació de totes i cadascuna de les obres, tasca que normalment ometen la majoria dels estudis fets fins ara. Recordem que, molt sovint, els inventaris es feien a través d'un dictat oral, poc rigorós, dels títols i autors, mentre que la descripció material molt sovint és més detallada. La nostra tesi doctoral en curs d'elaboració intentarà desenvolupar amb més profunditat, i sense limitacions, algunes de les idees apuntades en el text.

